

Zgodovinsko-mestopisni obrazci.

(Spisuje P. F. H.)

II. Kranj.

d Kámenika proti severo-zahodu in jugu se razprostira široka, rodovita ravnina. Če potuješ po njej, vrstijo se ti na levo in desno lepe vasi; pozdravlja te cerkev za cerkvijo na planem in po holmcih. Proti severu sklepajo to ravnino Karavanke, proti severo-zapadu pa juliške alpe, izmed katerih se vzdiguje Triglav veličastno k nebu. Malo ne v sredi te ravnine ob pogorji, tam, kjer se steka Kokra v mater Savo, stoji majheno, a zaradi kupčije in obrti jako cvetoče mesto Kranj.

Kranj je v zgodovini Kranjske vojvodine jako znamenito mesto; po njem je dobila vsa dežela svoje imé. Ta kraj so si bili mejni grofi izbrali v svoja bivališča ter so bili postavili trdnjavo; od tod njegovo nemško ime „Krainburg.“ V ta namén je bila pa tudi še posebno primerna lega tega kraja ob strmem bregu dveh rek, ki jih je varovala sovražnih napadov.

Na tem kraji ob izlivu Kokre v Savo, stalo je že za časa Rimljanov starodavno mesto *Santicum*. Ko si je bil pa 788. leta podjarmil frankovski kralj Karol véliki sedanjo Kranjsko, razdelil jo je v krajine (marke). Vender je imela dežela še svoje lastne slovenske kneze, ki so bili podložni furlanskim mejnim grofom. Ker se mejni grof Balderik ni ustavljal razširjevanju Bulgarov, bil je 828. leta odstavljen za kazen. Njegova grofija je bila razdeljena na štiri mejne grofije, med katerimi je bila tudi Kranjska, obsezajoča Gorenjsko stran in jeden del Koroškega. Kranjski mejni grofi so bili podložni kraljevim *namestnikom na Bavarskem, pozneje koroškim vojvodam in slednjič oglejskim patrijarhom*. Glavno mesto Kranje ali Kranjske marke je bil Kranj.

Nemški kralj Ljudevit je izročil 854. leta vladarstvo na Koroškem in Kranjskem svojemu sinu Karlmann. Karlman je vladaril dlje časa v Kranji; a vender je še pred smrtjo prepustil vladarstvo svojemu sinu Arnolfu. Pozneje 972. leta je izročil cesar Oton I. Kranjsko marko Kunonu, ki se je zval na imé mejnega grofa Kranjskega ter je baje bival v Goričanih. Leta 974. se najde v Kranji mejni grof Popon, 989. leta Wartilon, 1011. leta Ulderik I., 1040. leta Eberhard, 1058. l. Uldarik II. 1173. leta Bertold II., iz slavne tirolske rodovine Andeksov, in 1253. leta „gospod Kranjske“ Ulrik, sin koroškega vojvode Brnarda. Omenjenega leta je namreč Ulrik v Kranji spravil frižinskega škofa Konrada II. z njegovim oskrbnikom v Loki Henrikom pl. Helke in prevzel poroštvo, da se povrne škofu nekaj denarja.

Pozneje je prišel Kranj v last Oglejskim patrijarhom, kakor je bilo že poprej omenjeno, a vojvodske pravice so še ostale koroškim vojvodam. Henrik IV. je namreč podelil Kranjsko marko oglejskej cerkvi v dan 13. maja 1093. leta. Že nekaj let popreje 1077. leta je daroval Henrik IV. istersko in kranjsko mejo oglejskemu patrijarhu Sighardu. Ker je pa še istega leta umrl nagle smrti Sighard v Ratisbonu, kamor je hitel kralju s svojo vojsko na pomoč, dal je Henrik po nasvetu slabih svetovalcev istrijsko in kranjsko krajino koroškemu vojvodi Luitpoldu, a ne novoizvoljenemu patrijarhu, ki je bil potegnil s papežem. Zdaj je kralj to poravnal. — Začetkom 13. stoletja

je imel zopet bavarski vojvoda Ludovik Kranj v svojini, a okoli 1230. leta dobé ga zopet oglejski patrijarhi. Za tega časa je bil v Kranji župnik Peter, kakor je razvidno iz pogodbe, ki jo je sklenil s Tomažem, opatom vitrinskega samostana, zaradi desetine in dohodkov cerkve Preddvorske.

Leta 1266. je bival v Kranji koroški vojvoda Ulrik, kjer je v dan 22. avgusta izročil frižinskeji cerkvi nekatere zemljake. Ko je umrl češki kralj Rudolf, sin cesarja Albrehta, izvolili so Čehi v dan 3. julija 1307. leta mesto njegovega brata Friderika Habsburškega, koroškega vojvodo Henrika kraljem. Zaradi tega se je maščeval cesar Albreht nad vojvodo koroškim s tem, da je napadel njegove dežele. Na Kranjsko sta prilomastila goriški grof Henrik in ortenburški Majnard I.; podjarmila si deželo ter si za plačo pridržala Višnjegoro, Kámenik in Kranj v zastávo. A že 1310. leta se je moral koroški vojvoda umakniti nemškemu kralju Henriku VII. Vsled pogodbe je dobil sicer Koroško nazaj, a kranjska posestva, toraj tudi mesto Kranj, moral je odkupiti od Friderikovih vojskovodjev. Še le 1315. leta je odkupil koroški vojvoda in bivši češki kralj Kranj od Majnarda Ortenburškega vsled privoljenja cesarja Friderika.

Tekom časa je bil Kranj tudi svojina celjskih grofov. Leta 1431. je prepustil nadvojvoda Friderik celjskemu grofu Hermanu stolp v mestu. Ko se je štiri leta pozneje unel prepir med avstrijskima vojvodoma Friderikom in Albrehtom zaradi razdelitve dežel, potegnila sta celjska grofa Friderik in Ulrik z Albrehtom. Janez Vitovic, vojskovodja celjskih grofov je napadel 1435. leta v nekej temnej in viharnej noči Kranj ter ga je obvladal. Ali ni se dolgo veselil te zmage. Ko je poslal cesar Friderik pomoči, polastili so se njegovi vojaki ravno takó tihotapno po noči mesta, zajeli posadko Albrehtovo in celjskih grofov ter jej pobrali konje in orožje. Ker pa celjski grofi tudi v naslednjih letih, kakor se kaže, niso v miru pustili cesarskih podložnikov, pisal je cesar Friderik IV. v dan 2. avgusta 1437. leta iz Wiener-Neustadta celjskemu grofu Ulriku ter resno tirjal, naj on in njegovi ljudje pusté v miru cesarske podložnike, sosebno naj ne nadlegujejo kranjskih meščanov. Če meni, da ima kaj tirjati od podložnih, naj si išče pravice pri vicedomu Kranjskem.

Čestokrat so tudi vladarji sami v Kranji ostajali. Takó je 1357. leta bival v mestu nekaj dni cesar Friderik IV., prišedši iz Ljubljane, ter je tú nekaj pisem potrdil. Tudi cesar Leopold, potovaje 1660. leta v Ljubljano, da se mu stanovi poklonijo in prisežejo zvestobo, prenočil je v dan 6. septembra omenjenega leta v Kranji. Meščani so sprejeli svojega vladarja zeló slovesno. V dan 25. avgusta 1728. leta je prišel pa cesar Karol VI. v Kranj. Ondašnji sodnik Nikolaj Adelman ga je pozdravil z nagovorom. Prenočil je v baron Ek-ovej hiši.

Tudi mogočni grofi Ortenburški so imeli v Kranji svoje posestvo. Leta 1256. je odločil koroški vojvoda in takratni lastnik mesta ortenburškima grofoma Henriku in Frideriku kraj v Kranji, kjer si smeta sozidati trdnjavo. Ali ne smeta nobene kvare s tem narediti meščanom, sicer bi jo morala na vsak način poravnati v šestih tednih. Med tem jima je umrl oče. Med bratoma nastane prepir zaradi razdelitve očetove dedšine. Leta 1263. se poravnata takó, da je dobil Henrik posestva na Gorenjskem do Sore, tedaj tudi trdnjavo ali grad „Kizelstein“ v Kranji. To imé je dobil grad skoraj gotovo mnogo

let pozneje od lastnika Janeza Kizeljna. Leta 1578. mu je namreč dovolil nadvojvoda Karol, da sme imenovati svoje stanovanje v Kranji „Kizelstein.“ Ob jednom ga je oprostil vseh davkov, ki so jih morale plačevati druge hiše v mestu. Leta 1592. je graščino zastavil bratoma Krištofu in Francu Mazgonu v Orteneku za 14000 goldinarjev. V poznejših letih se nahaja (1639.) lastnik gradú „Kizelsteina“ Henrik Paradeiser, za časa Valvazorja pa grof Franc Barbo. Danes je v njej e. kr. okrajno glavarstvo.

V srednjem veku so se kranjski vitezi večkrat shajali v Kranji k tako imenovanemu turníru, ki je bil najbolj priljubljena viteška igra. Leta 1311. je pri tacih igrah ubil kámeniški vitez Diepold poslednjega gospoda iz graščine Landpreis v Mirnopeskeji župniji na Dolenjskem.

Tudi sosedne dežele so Kranjci sém ter tjá napadali, da pokažejo svojo hrabrost. Leta 1378. se je pridružilo 75 kranjskih meščanov Ljubljančanom, Kámeničanom, Ločanom in Radovljíčanom, da so vpadli na Furlansko ter so ondu pokončali nekaj trdnjav, požgali vasí in odpeljali mnogo živine domóv; a 1428. leta so združeni z Ljubljančani in Kámenčani napadli Celjsko grofíjo, požgali tri mile na okoli in odpeljali 237 govedi na Kranjsko.

Mesto je imelo razne pravice in svobódsčine, katere so mu podelili ali pa potrdili razni vladarji. Takó je potrdil Ernest Železni 1414. leta mestu poprejšne pravice, vzlasti da jim ni treba odrajtovati mitnine. Ravno ta nadvojvoda je tudi zaukazal, da morajo meščani le iz kamenja zidati hiše. Dal jim je tudi pravico, da si smejo sami voliti sodnika. Za tega časa (1423.) je bil mestni sodnik Klement Kawrein.

Pozneje so mestu potrdili njegove pravice Friderik IV. 1488. leta, Maks I., Ferdinand I. 1529. leta, cesar Ferdinand III. 1637. leta, cesar Jožef I. 1706. leta, cesar Karol VI. 1719. leta, in slednji cesar Jožef II. 1784. leta, z dostavkom, da jih tudi lahko pomnoži, zmanjša ali celó odpravi, ako bi čas ali potrebe to tirjale. Kranjci so bili na te svoje pravice tako ponosni, da jih niti drugim naznaniti niso hoteli. Valvazor, pisoč o Kranji, britko se pritoži, da mu niso hoteli pokazati Kranjskih arhivov.

Leta 1495. so ustanovili Kranjci z Ljubljančani vred v Ahenu beneficij pri oltarji ss. Cirila in Metoda v farnej cerkvi matere božje za slovenske romarje. Za to službo je bil imenovan duhovnik, ki je bil zmožen slovenskega jezika. Pravico ga imenovati, pridržali ste si občini. Kranjčanje so iz nemarnosti pozneje to pravico zapravili, kakor pripoveduje Valvazor, ki našteva do 1675. leta najst duhovnikov, ki so opravljali to službo. V mestnem arhivu se nahaja listina od 19. maja 1536. leta, v katerej priporočajo meščani „po narodnosti Slovenci iz pokrajine Kranjske“ Leodicejskemu škofu Erhardu kot kaplana k oltarju ss. Cirila in Metoda v farnej cerkvi v Ahenu Lamberta Rechlingerja iz njegove škofije in prosijo, naj ga potrdi. Novoizvoljeni naj se skaže vrlega vojščaka Kristovega z izpovedovanjem romarjev slovenskega naroda.

V letih 1554 in 1557 je kuga pomorila mnogo prebivalcev. A nasproti so 1579. leta, ko je kuga po Ljubljani razsajala, preselili se uradi v Kranj. Tega leta je bil deželni zbor v Kranji meseca novembra. — Tudi požar je napravil mestu mnogo kvare. Leta 1668. v dan 10. avgusta je ogenj vpepelil več nego li polovico mesta, in 1811. leta je zopet hud požar pokončal

mного hiš; vzlasti je trpela mestna hiša in mnogo starih listin je zgorelo na veliko kvaro zgodovini Kranjskega mesta.

Tudi šolo je imel Kranj že precej zgodaj. Leta 1494. je ustanovil meščan Janez Sluga k oltarju sv. Nikolaja kaplanijo. Kaplan je imel dolžnost vsako sredo opravljati peto sv. mašo ter plačati učitelju po jeden goldinar za petje. Tedaj je o tem času v Kranji že bila šola. Leta 1609. pa je zaukazal nadvojvoda Ferdinand II. vzeti in zapreti krivoverskega učitelja Janeza Daksa.

Pred mestom je stal 1640. leta sezidani samostan kapucinski. Za časa Jožefa II. je tudi ta samostan zadela osoda, kakor mnogo drugih. Pred samostanom je bil živinski somenj za okolico.

Leta 1797. in 1805. so Francozi zasedli mesto in ga zapustili še le po sklenjenem miru v Požunu. Leta 1809. so Francozi zopet zasedli Kranj, a v dan 22. septembra 1813. leta so jih zapodili avstrijski vojaki iz Kranja.

Tu naj navedemo še nekatere slavne možé iz Kranja. Lovro Pogačnik, rojen 1695. leta v Kranji, bil je jezuit in sloveč pridigar; umrl je 1769. leta kot pisatelj v Zagrebu. Leta 1717. je v Kranji umrl Gregorij Voglar, rojen v Naklem; bil je domači zdravnik ruskega cara Petra Vélikega. Da je užival veliko zaupanje pri caru, kaže tudi to, da ga je o cerkvenih zadevah poslal v Rim. Vrnivši se iz Rima, obiskal je še jedenkrat svoj rojstni kraj, a tu je zbolel in umrl. Ravno takó sloveč zdravnik je bil tudi Florijan Sentimer, rojen Kranjčan. Leta 1812. je spremil francosko vojsko na Rusko ter je potem ostal v Moskvi. — Tudi slovenskega pisatelja Simona Klančnika, Tomaža Pirca, po vsem Slovenskem občeznanegega zdravnika, in rajncega očeta slovenskega naroda dr. J. Bleiweisa viteza Trsteniškega smejo Kranjčani s ponosom prištevati med svoje rojake.

Sedanje mesto šteje okoli 2200 prebivalcev, ki se živé ob trgovini, obrtu in deloma tudi s poljedelstvom. Za izobraženje skrbi nižja gimnazija in čvetero-razredna ljudska šola. Cerkve so v mestu tri: farna, roženkranska in pungerška. Znamenita je sosebnó farna 1491. leta v gotiškem slogu sozidana s krasnim zvonikom. Izmed poslopij se odlikuje gimnazijsko poslopje in pa poleg stoječa palača preč. knezoškofa dr. J. Widmarja, ki je res kinč priznemu mestu Kranju. Zunaj mesta, proti novemu železnemu mostu preko Kokre, je pokopališće. Tu počivata dva slavna slovenska pesnika dr. Franjo Preširen in Šimen Jenko. Blizu Kranja je vas Stražišće, kjer izdelujejo sita, a nad njo je na precej visokem hribu cerkev sv. Jošta, sloveča božja pot, kamor radi potujejo pobožni slovenski romarji.

— x —

Zlate resnice.

ne prenagly se nikoli v govorjenji, nego govori vselej premišljeno; ne-premišljena beseda je podobna streli ali pušici, katera lahko rani, a nazaj je ne moreš več vzeti.

Bogatinec se moti, ako misli, da je bogastvo človeku največja sreča na tem svetu; bogastvo nas zapusti na grobu, ali modrost in krepost (čednost) spremite nas v večnost.

— x —